

IZABRANA OGRANIČENJA I TEHNIKE

Vertikalna podela

SONETI

Katkada se obrem međ' ogledalima
gde odraza mnoštvo tihom srećom sjaji.
Zlom namere dobre snaga dana svima
uči mnogoboštvo gde trepte smiraji.

Svako grko lice sa očima blagim
znam u zboru onu, skrit u dvorskoj sviti.
Nož kraljeubice bljesnu bićem nagim
i sam trup na tronu nemirom presiti.

Jer sam sve te duše, društvo hoda meka
smrknut, ne i skrušen, ispraćam i čekam
kušajuć' od voća kao bludna sena.

Kad napuste sni me da se radost javi
šapućem mu ime rad svih mi ljubavi
što glasi: samoća umnogostručena.

Zapis pod naslovom „Soneti“ osmišljen je i ostvaren tokom jedne novobeogradske noći 2006. Kako će se videti, paralelne trake autoputa koje su se pružale pod mostom kojim se šetao autor, mrmljajući stihove, našle su put i u pesmu. Ona se sama, kao hronološki poslednja, našla na samom kraju moje zbirke *Umetnost radi slave*, objavljene u Subotici 2009. godine.

Ograničenje koje „Soneti“ poštuju nisam preuzeo ni od jednog ulipističkog uzora, i pod utiskom sam (koji apsolutno može biti varljiv) da sam ga, u ovom stepenu strogosti, sproveo prvi na svetu svih vremena. Mogao bih ga nazvati *vertikalna deljivost*. Ono omogućava da se četrnaest prvih polustihova odgovarajuće pesme u dvanaestercu čita kao poseban sonet u šestericu, i da isto važi za četrnaest drugih polustihova. Sa korigovanim interpunkcijom, to može izgledati ovako:

Katkada se obrem
gde odraza mnoštvo
zlom namere dobre
uči mnogoboštvo.

Međ' ogledalima
tihom srećom sjaji
snaga dana svima
gde trepte smiraji.

Svako grko lice
znam u zboru onu,
nož kraljeubice
i sam trup na tronu.

Jer sam sve te duše,
smrknut, ne i skrušen,
kušajuć' od voća

kad napuste sni me
šapućem mu ime
što glasi: samoća.

Sa očima blagim
skrit u dvorskoj sviti
bljesnu bićem nagim,
nemirom presiti.

Društvo hoda meka
ispraćam i čekam
kao bludna sena

da se radost javi
rad svih mi ljubavi
umnogostručena.

Sprovođenje vertikalne deljivosti može se predstaviti kao krajnja posledica eksperimenata sa unutrašnjom rimom u *Umetnosti radi slave*. (Konkretno, u pesmi „Saputnici“, gde sa spoljnom parnom koegzistira unutrašnja unakrsna rima, i sonetu „Prva propast mrmrljavaca“, gde se svaki od sedam slikova ponavlja četiri puta.) U ovom slučaju unutrašnja rima ume da povuče čitavu levu polovinu pesme u potpunu autonomiju, ali ne tako da desna polovina ostane poput odsečenih kovrdža, već da i sama zadrži celovitost i unutrašnju koherentnost.

Monovokal

CELESTE

Trepere bezmerne, verne, bezvremene
zvezde. Sve sestre, sve bezgrešne neveste
zemlje. Jezde mlečne strele, srebrec' snene
reke, prepletene leske, snežne kreste

gde tek leden sever prene teške smreke.
Te večne Nebeske mere kreket žedne
letnje žege, te svele jesenje jeke,
jer, neprevedene, besede reč jedne

pesme. Svetle ceste slede smeke slepce,
gde gled ne sme, gde pev žeže mekše nepce.
Gle, tle dele blede, nevesele sene:

sede neme, setne, sede. Bedne kćerke,
ležec' gde vevere zle zelene zverke,
beleže, bez mene, mesečeve mene.

Sonet „Celeste“ nastao je jeseni 2007. posle jednog razgovora sa prof. Duškom Vitasom, tokom kojeg sam prvi put čuo za Žorža Pereka i *La Disparition*, ali i za jedan lipogramatski ciklus soneta Lopea de Vege. Lope de Vega je, naime, svakoj noveli iz tog ciklusa bio uskratilo pravo na po jedan samoglasnik. Da izvedem isto, bila je i moja želja, ali sam se rano okrenuo rigidnijem (i za proveru lakšem) ograničenju: pisanju *monovokala*. Tako su nastale „Celeste“, koje od svih vokala koriste samo E (nije zastupljeno čak ni slogotvorno R), a čiji naslov fonetski odgovara latinskom „Coelestae“, u značenju „nebesnice“ ili „nebeske“.

Takvo jezičko okruženje, premda izrazito svedeno, impliciralo je relativno obilje dvo-složnih rima, pa zahtevi versifikacije nisu otežali napor izbora reči. Sada nisam siguran da li je to bio pravi put, ili je pak trebalo pisati u prozi, i čini mi se da su najuspeliji deo soneta upravo prve rečenice, koje još uspevaju da se ne rimuju ni sa čim. Ipak, drago mi je da sam napisao da „svetle ceste slede smeđe slepce“, kao i sve što u toj izreci sledi.

Ovaj sonet ima još jednu osobinu – on je dvostruko versifikovan, pa se može čitati i rimovati i kao šest distiha u četrnaestercu (pri čemu alternativne rime glase: zvezde/jezde, prepletene/prene, kreket/jeke, pesme/ne sme, blede/sede i zelene/mene). Kao i u slučaju primarne versifikacije, ovaj zadatak je bio olakšan specifičnom prirodom dostupnog skupa reči. (Ovom tehnikom dvostrukog sistema, kao nekakve shizofrenije strofe, bavio sam se još oko svog šesnaestog rođendana, što je ostavilo traga u pesmi „Rondo“, uvrštenoj, godinama kasnije, u moju jedinu zbirku pesama.)

Mozaički sonet

ANDERSENOV KOMPLEKS

Oko mene magla, prašina i trava,
u toj simbiozi ti si moje znanje
potpisano krvlju mojih iskustava,
prostrto preda mnom prijatno saznanje

da živim i umrem kao lavlje glave
koje mogu biti vidik desnog oka:
veoma je lepa, oči bledoplave.
Sa bolesnom strašću posle prvog šoka

jednog vlažnog jutra posmatram beline
lista neke biljke, mrežu koju čine.
Smeh je prožet bolom, igraću se vlasti:

proleće je bilo, mrak je bio pao
na ničijoj zemlji, a ja klikćem kao
za mučenje točak pameti i časti.

Sonet „Andersenov kompleks“ sastavio sam novembra 1999, u prvom razredu srednje škole. Narednih godina poslužio je da me na jednom poetskom konkursu prepoznaju kao mladog pesnika posebno zainteresovanog za sonete, dok me je na drugom žiri zamolio da ga, kao reprezentativnu pesmu, pročitam naglas. Godine 2003. se našao u godišnjaku moje gimnazije, iznova prepoznat kao jedna od mojih najboljih pesama. To je tada neprijatno dražilo moju sujetu, jer je moglo značiti da za četiri godine – tokom kojih sam kompletirao dva ciklusa pesama, drugi posebno ambiciozan – nisam napisao ništa originalnije ili interesantnije od „Andersenovog kompleksa“.

Tehniku kojom je ovaj sonet pisan svojevremeno sam otkrio u *Svaštari* Dragoslava Andrića, pod imenom „programirani sonet“, mada bi joj verovatno bolje pristajao naslov *mozaički sonet*. Ona se sastoji iz tri koraka: 1) izbora proznog dela; 2) ekstrakcije svih, ili bar velikog broja šestosložnih komadića iz izabrane proze; 3) sastavljanja soneta u dvanaestercu od 28 odgovarajućih elemenata iz skupa, sa 29. kao naslovom. (Kao i sve ulipističke tehnike, i ova se može preformulisati kao ograničenje: sastaviti sonet čiji se svaki polustih sadrži u zadatom proznom delu.)

U svojoj knjizi, Dragoslav Andrić je koristio Kišov *Čas anatomije* da sastavi sonet, i upola u šali, upola ozbiljno preporučio ovu tehniku za ispitivanje erudicije slušalaca. „Andersenov kompleks“ nema tu mogućnost, jer kamenčići u njegovom mozaiku potiču iz nepoznatog, nečitnog i izgubljenog spisa. U pitanju je jedini dnevnik koji sam u životu vodio, a koji je pokrivao prva tri meseca u srednjoj školi. Kada sam, zgađen i razočaran, poželeo da ga obrišem sa kompjutera, dosetio sam se da najpre izvučem hektasilabičke sekvence, za kasnije mozaiciziranje.

(Komadića je bilo dovoljno za čak dva rimujuća, gramatički korektna soneta: drugi je nastao pod naslovom „Heraklit Efeski“, ali je svoj naslov izgubio u fuziji sa prvim, za koju sam se naposljetku odlučio jer su oba imala svoje slabe tačke. Opsednut melodičnošću, a posle oko godinu dana preispitivanja, konačno sam dopustio sebi da se ogrešim o propozicije tehnike, i u poslednjoj tercini rezultujućeg soneta izvedem dve neophodne inverzije.)

Iz tih razloga sam, kada razmišljam o poreklu ove pesme, sposoban da je čitam jedino kao mapu svog izgubljenog dnevnika, a posredno i kao kompendijum sećanja na ličnosti, događaje i predmete, koje bi ovde bilo banalno precizirati. Za primer se ipak može navesti da se, u takvom čitanju, stih „veoma je lepa, oči bledoplave“ odnosi ne na jednu, već na dve osobe: jednu veoma lepu i drugu bledoplavih očiju...

Kombinatorički soneti

PAKLENI ŠAPTAČI

Filigranska ljusko, delikatni krine!
Šta sprovodi desna ne vidi mi leva
a to ludo srce samohrano gine
gde zvono u vodi mostu odoleva.

Razbiram lamentnu ćutnju serenada
po lutanju braće. Ozvezdih si čelo
u svesti šta gubi i u tami klada
pripitomiv krvi to mastilo zrelo.

Koja violina da setnije svira?
Reljef s likom Danta poznati se mora;
tek oblaka rosom, mlaka krv se spira.

Epitaf je cifra. Semantici krti
ne smene što trepti jasiku vrh gora
halucinogene stražilovske smrti.

MEĐU GOSPARIMA

Sveta Majko, željna da razrešiš vine!
Vrhove Urala moja mašta sneva
jer koračam stazom koja varkom sine
gde cvet radi cveta kristal preodeva.

Turistički bludim podno kolonada
zaljuljanog carstva. Pogreboh si telo
pri molitvi Djevi za rabu što strada
zagonetnim Disom pohodiv poselo.

Nastupi li ponoć uma usred vira?
U burdelju tražim počinka opora;
ubica, i tat sam kordovskih psaltira.

Pet i milijarde, surovošću strti,
nek' preklinju milost od štrange i čvora
poput žrvnja teške, neizbežne smrti.

Navedeni soneti pripadaju projektu „Skoro sedam stotina milijardi mrtvih soneta“, od jeseni 2007. godine. Taj projekt pozajmljuje matricu od „Sto hiljada milijardi pesama“ Remona Kenoa, koje u osnovi imaju skup od nekoliko soneta sa osobinom horizontalne međuzamenljivosti stihova. (Praktično rečeno, ako su na raspolaganju dve pesme sa istim rimama i sličnom gramatičkom strukturom, njihovi se stihovi mogu uzajamno menjati bez opasnosti po versifikaciju i sintaksičku ispravnost.) Takvi soneti se mogu rekombinovati – čime nastaju *kombinatorički soneti* – dok proširenja osnovnog ciklusa postepeno povećavaju broj mogućih pesama. Kenoov polazni ciklus broji deset soneta, dok moj broji sedam.

Lako se da zaključiti da svako sledeće proširenje predstavlja nesrazmerno veći napor nego prethodno. Ja jesam sebi olakšao zadatak zadržavajući se na broju sedam, koji je manje pitagorejski (ali više mitološki) nego deset, ali sam ga zato otežao u semantičkoj dimenziji, ograničavajući sadržaj. Ideja za ograničenje je proistekla iz čitanja „Sedam mrtvih pesnika“ Branka Miljkovića, ciklusa zagrobnih obraćanja, u sonetnoj formi, Tina Ujevića, Laze Kostića itd. Tretirajući i Miljkovićev i Kenoov koncept sa površnošću i oduševljenjem, sintetisao sam ih putem dodatne stege aluzija i citata: u sve stihove svakog kenoovskog soneta ugradio sam reference na po jednog pesnika. (Opisani hibrid je naposljetku okončao i moje opsesivno bavljenje hadskim iskustvom, jer su soneti, svojom nesagledivom varijabilnošću i neočekivanim semantičkim legurama, pokrili milijarde hadskih doživljaja *in one fell swoop*.)

Kenoova knjiga svojevremeno je objavljena na deset listova, od kojih je svaki bio isečen u četrnaest rezanaca, po jedan za svaki stih. Nezavisno listanje desetočlanih nizova rezanaca proizvodilo je nove pesme i to je bio način da se ta knjiga čita. Danas je srodne projekte najprirodnije postavljati na internet, odakle je moguće dobijati ne samo pojedinačne slučajne sonete, već i čitave slučajne cikluse disjunktivnih soneta (kakav je i polazni ciklus). Pitanje „da li je moguće iz nekog slučajnog ciklusa rekonstruisati polazni“ deli kombinatoričke projekte na dve klase. Posledica sistema aluzija je da projekt „Mrtvih soneta“, za razliku od Kenoovog, ume da odgovori potvrdno: što ne razluče erudicija i dokostnost, dovršiće princip eliminacije, vezujući neprepoznate stihove u sedmi i poslednji originalni sonet.

Akrostih-mašina

AKROSTIH MAŠINA

Akordion dokle kraljuje dvoranom
Kevću iz praznine vetrovi u tmuni.
Razočaran čekam te na pragu znanom,
Ofelijo lažna u lažnoj blizini.

Safire u tvome jedinom prstenu
Termopili mraka prošao sam, kroteć'.
Iskrenu te pamtim, ukletu i snenu.
Halelujam varci, iznova je hoteć'.

Mostove mi duše znala predobro si
Akrostihujući pesme pune rima.
Šaputavu, najzad, korak mi te nosi
Iride li gazeć' u tim vrtovima.

Nedođijske reči ispleo sam, skrite:
Aheront li beše ovde čekati te.

MAŠINA AKROSTIH

Mandolina dokle kraljuje dvoranom
Arlauču skupa vetrovi u tmni.
Šizofreno čekam te na pragu znanom,
Irino bez mane u lažnoj blizini.

Nefrite u tvome jedinom prstenu
Arkadiju mraka prošao sam, kroteć'.
Apstraktnu te pamtim, ukletu i snenu.
Klanjam se toj varci, iznova je hoteć'.

Rozete mi duše znala predobro si
Odričući snova pesme pune rima.
Skeletalnu, najzad, korak mi te nosi
Tulipane gazeć' u tim vrtovima.

Ispošćene reči ispleo sam, skrite:
Hadski užas beše ovde čekati te.

Ovi soneti su izgrađeni tehnikom koja ima važnu zajedničku crtu sa kenoovskim sone-tima: kombinatorička je. Razlika se ogleda u lakšem postizanju velikog broja kombinacija pri novoj tehnici, koja podrazumeva istu strukturu rima u svakom polaznom sonetu (te se polazni stihovi, na respektivnim pozicijama, razlikuju tek u jednoj ili dve reči), dok keno-ovski soneti zahtevaju uvek nove i nove rime, što značajno otežava proširenje njihovog polaznog skupa.

Međutim, tek kada se ovim relaksiranim propozicijama doda ograničenje druge vrste – insistiranje da se polazni stihovi uvek razlikuju na prvom slovu, i da ih bude po jedan za svako slovo – dobijaju se pravila *akrostih mašine*. Ako je, dakle, na svakoj poziciji moguće odabrati stih koji počinje određenim slovom, onda je svaki sonet efektivno definisan četir-naestoslovnim akrostihom. (Priznajem da generator akrostihom zadatih pesama nisam uspeo da sprovedem do kraja, usled nevolje sa slovima poput „nj” i „dž”. U praksi, taj kompromis ipak ne narušava funkcionalnost generatora, koji pravilno reaguje na trilion različitih akrostihova.)

Način na koji sam (možda i prvi) implementirao ovu tehniku – i to nedugo nakon kompletiranja „Skoro sedam stotina milijardi mrtvih soneta”, dakle kasne jeseni 2007 – može se prozreti poređenjem navedenih primera. (Soneti iz ove kombinatoričke porodice, u odnosu na onu kenoovsku, gube deo magije kada se pojave jedan uz drugog.) Voleo bih da vidim akrostih-mašinu koja bi nadmašivala demonstraciju sopstvenog koncepta, ili bar bila bravuroznije izrađena. Ja sâm sam se bio zadovoljio temom ljubavnog prizvuka i alibijem odmerene samoreference.

Invarijante

...I KOJI STRAHA NE IMADAŠE

Putovanju se nazreo kraj tek kad je Indijana Džons razotkrio tajni ključ. Njime je najzad mogao da odgonetne svoje magijsko znanje: drevnu pripovest o skrivenim bogatstvima. Trebalo ju je prepričati od nazad, i to menjajući zajedničke imenice njima suprotnim, tako da noć postaje dan – a noć postaje dan. Služeći se glagolima kako je hteo, dekodirao je naglas, samo da bi, odjednom, katatonički začutao... I tek je u bedi svoje prisilne ćutnje prozreo kobnu obmanu te tekstualne ključaonice. Indijana je, naime, čarajući unazad i do lažnog početka, prokleo samog sebe na večito mirovanje.

U prethodnim priložima koristio sam reč „tehnika“ da označim neke ulipističke ideje i koncepte (kombinatoričke i mozaičke sonete, na primer), dok se pod „ulipističkim tehnikama“ ipak češće podrazumevaju konkretni algoritmi koji erudiciji prepuštaju izbor građe, a kreativnosti ništa osim sopstvenog prauzroka (i mogućnosti nadahnute kritike svojih rezultata). Neke od tih algoritama opisao je Keno 1964. i slavno ih primenio na sonete Stefana Malarmea: to su haikaiziranje i $S + 7$. Jugoslovenskoj publici ih je na duhovit način predstavio Dragoslav Andrić, a uz njih i mnoge druge – kontradiktat, klatno koje malaksava, definicije na kvadrat i kub itd.

Suočen sa algoritmom ove vrste – tekstualnom funkcijom tekstualne promenljive – matematičar će se pre ili kasnije zapitati: koje su njegove *invarijante*, tj. koji su tekstovi imuni na određeni algoritam – ili čak kompoziciju algoritama? Očigledno, svaki je haikai otporan na haikaizaciju, dok nijedan sonet nije otporan na $S + 7$, osim ako je rečnik veličine 7, u kom slučaju su svi soneti njegove trivijalne invarijante. Tekst nedodirnut „klatnom koje malaksava“ morao bi biti simetričan (tako da mu je prva imenica ujedno i poslednja, druga preposlednja itd), dok bi kontradiktat preživeli samo najneutralniji zapisi. Ovo razmatranje motivise uvođenje jednog meta-ograničenja: sastaviti tekst invarijantan na zadatu tehniku. Što se teme tiče, ona bi, u tradiciji samoreference, prisutnoj kod značajnih ulipista poput Pereka, mogla da bude ta ista tehnika. U tome je objašnjenje gornjeg primera: on je invarijantan na relaksiranu, imeničku kompoziciju kontradiktata i malaksavajućeg klatna (treba samo razmotriti položaj parova: putovanje/mirovanje, kraj/početak itd), dok je upravo taj ugnežđeni postupak predmet njegovog posrednog opisa.